

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1942. évi folyam * IV. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MŰZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1942

Zolnai Klára:

**Bibliographia bibliothecae regis
Mathiae Corvini.**

Budapest, 1942. 8°, 160 lap.

Ára 10 pengő.

Dezsényi Béla:

Sajtó és könyvészet.

Budapest, 1942. 8°, 34 lap.

Ára 2 pengő.

Nagy Júlia:

Térképek 1936–40.

Budapest, 1942. 8°, 203 lap.

Ára 10 pengő.

A DEBRECENI KÖNYVTÁR KÖZÉPKORI KÉZIRATAI.

I. A nürnbergi liturgikus kódexek.

Vidéki könyvtáraink kéziratárait eddig leginkább részletkérdésekkel foglalkozó tudósok kutatták át, kik a kódexeket vagy megszabott feladatuk megvilágítására használták fel, vagy különleges tudományos céllal vizsgálták át. Az utóbbi időben a liturgikus kéziratok után való kutatás dícséretes népszerűségnek örvendett, s a régebben DANKÓ JÓZSEF és KNAUZ NÁNDOR által elindított mozgalom legújabban KNIEWALD KÁROLY és RADÓ POLIKÁRP tollából friss hajtásnak indult.

Manapság a vidéki könyvtárakban az átutazó kutató többnyire csak vázlatos munkát végezhet. A kéziratok végleges összevetése, idegen hatások vizsgálata a készített jegyzetek alapján már csak a kódexektől távol történhetik meg. Napjaink háborús viszontagsága, a légiháborúk zaja megbolygatta a kéziratok csendes polcait, a mult életét féltve rejtegető csendet. Nem egy könyvtár pincébe vitte értékes darabjait, az óvóhelyek nehezen hozzáférhető pánccsokrányai zárják magukba az eddig békés kiállítás anyagául szolgáló kódexet.* A kutatónak ilyenkor gyors átlapozással meg kell elégednie, abban a reményben, hogy az utánajövőök nyugodtabb munkája széles távlatokra fejleszti leíró munkája vázlatos kontúráját. A kéziratokról manapság minden feljegyzés kettős értékű, mert — itt a külföldi könyvtárakban levő magyar vonatkozású kéziratokra gondolok — a holnap nem ad biztosítékot a tervezett munka eredményes keresztülvitelére.

Az ómagyar Mária-siralmat magában foglaló kódexről e sorok írásakor legszomorúbb hírek keringenek. Mikor 1936-ban

* A kéziratokhoz a korrektúra javításakor 1942 novemberében, sajnos, már nem tudtam hozzáférni, az összes kódexet légvédelmi óvóhelyre szállították.

a kódexen dolgoztam, latin szövegét nem vizsgáltam át, azt hittem ugyanis, hogy megvan idehaza fényképmásolatban. Azóta a legbiztosabb hírek ellenére sem sikerült a löweni kódex lefényképezett latin szövegére bukkannom. Isten ne adja, nem szeretnénk egy napon arra ébredni, hogy mind az eredeti kéziratnak, mind a fényképmásolatnak nyoma veszett.

A vidéki könyvtárak anyagának összefoglaló ismertetése különösen a mai időkben, a kéziratkutatás elengedhetetlen célkitűzése és feladata. A debreceni könyvtár kódexeinek vizsgálatával célom volt a figyelmet különösen a liturgikus anyagra irányítani, a szép miniatűröket művészettörténészeink figyelmébe ajánlani, és egyúttal megállapítani e kódexek eredetét, vándorlását és sorsát.

Szólni fogok *a*) a kódexek anyagáról, először az ú. n. Nürnberg-i csoportról, ahová *b*) a Szent Katalin-kolostor könyvei tartoznak. Ismertetem *c*) a miniatűröket, *d*) a kódexek sajátosságait. A vegyes liturgikus csoport *e*) után a könyvtár liturgikus kódexeinek a provenienciájáról *f*) és vándorlásáról szólok, bemutatva *g*) a KAZAY-féle gyűjteményt. Végül *h*) a magyar sajtások és a magyar szenteknek e külföldi kódexekben található tiszteletével fejezem be vázlatos ismertetésem.

A kéziratok egyik csoportja különös fényvel, áhítatos devócióval ünnepli meg Szent Domonkos és Szent Tamás ünnepét. R. 456; R. 461; R. 462; R. 463; R. 515; aug. 4-re írja: *Dominici confessoris patris nostri*. A litániában is megkettőzik nevét a segítségül híváskor. (R. 520. fol. 111 v.)¹ *S. Dominice, S. Dominice!* Szent Tamás ünnepén boldogan éneklik (R. 464. f. 181) *Quam felix Italia*, drága kincsnek tartják őt, *Thesaurus hunc quem edidit ordo clarus dominici*. (U. o.) Szent Tamás ünnepén (R. 456, f. 264 v). *Vir Thomas doctor ecclesie, lumen mundi, splendor Italie*, antifonával kezdik a vesperást. Megünneplik translációját (R. 519, f. 14) éppúgy, mint a rendalapító Szent Domonkosét is. A dominikánus szentek kötelező ünneplése is megtalálható. Április 29-én duplex ünnepe van, *Petri mr. Ordinis Praedicatorum*-nak

¹ A kódexek lapjai legnagyobbbrészt nincsenek megszámozva. Így a jelzett foliók magánpaginációk és egy későbbi hivatalos lapszámozáskor helyesbítésre szorulnak.

(R. 456), tehát a debreceni kéziratok egy csoportja kétségkívül dominikánus eredetű, valamelyik dominikánus zárda könyvtárából, jobban mondva scriptoriumából származott.

A kéziratok legnagyobb része dominikánus breviárium, amelyek részint férfi, részint női szerzet számára készültek. R. 452, f. 112 „testvérekről“ beszél, kik ha vendégként is érkeznek, a zsolozsmát úgy kell végezniök, amint az a vendéglátó konventben szokás. *Fratres etiam hospites dum sunt presentes in conventu aliquo faciant officium sicut fit in conventu.* Ez tehát férfi szerzet házaiban lehetett használatos. Ehhez a csoporthoz sorolható R. 455; R. 462; R. 516; R. 520.

Mindenütt testvérekről van szó, kik (pl. R. 455, f. 144 vo) a rubrikákban kapnak utasítást: *Duo fratres stantes ante gradum altaris*, a liturgikus cselekedetek végrehajtásához. Egyik breviáriumot obituáriumnak használták, augusztus 16-ra a kalendáriumba bejegyzik: *Obiit frater Dominicus Leffler* (R. 520).

Megállapíthatóan a női rend számára készült R. 464, ahol a németül bejegyzett rubrikákban nővérekről történik említés: f. 119. *Und darnach die schwestern in der Kor sollend singen Xpe leison.* R. 515, f. 186 v. *Darnach die zwei schwester in der Mitte des Kors singen...* A zsolozsmavégzés módjáról szólva, apáca-elöljáróról tesz említést az R. 602, f. 118 v.: *So man die disciplin nimpt, der convent spricht Confiteor die Wachnerin misereatur vri...* Hasonló, női szerzet szokásaira valló tulajdonságokat mutat: R. 456; R. 519; R. 601. Hat breviáriumról R. 451; R. 461; R. 463; R. 518; R. 522; R. R. 599, csak tüzetesebb kutatás tudná eldönteni, vajjon férfi vagy női ág számára készült.

A kódexek e csoportja határozottan nürnbergi provenienciára mutat, sőt közülök nem egyet magában Nürnbergben írtak egy ottani dominikánus apácázárda számára. Melyik volt ez a zárda, ahol a könyvtárnélést ilyen magas fokon és művészi tökélyvel űzték? A kódexek beírásai alapján ez a Nürnberg-i Szent Katalin-zárda. R. 452 Nürnbergben készült: *Scriptum et finitum in vigilia scti Michaeli per Petrum Holtzman in Nurmbergk anno MCCCCLX quinto*, tehát 1465-ben másolták. Kifejezetten a nürnbergi Szent Katalin-klastromhoz kapcsolódik az R. 456, hol többek között a belső fedőlapon ez áll: *Disz puch gehort in dz closter zu S. Katherin in nirmberg...* Szent Katalinnak különleges tiszteletét hangsúlyozza az R. 601 kódex, hol (f 226) a szentnek két comme-

moratóióját találjuk. A könyvek nürnbergi származására utal egy másik, nem kifejezetten liturgikus, hanem misztikus élet útjait kereső, lelki oktatást nyújtó könyv, az ú. n. WITWENBUCH.² A könyv bejegyzése szerint Das buch gehort in das Kloster zu St. Kathrin, a nürnbergi Szent Katalin-kolostor könyvtárához tartozott. A könyv, amint incipitje mutatja, beszélgetés egy karthausi szerzetes és egy özvegy között. Az explicitben világosan elárulja, ki írta, kinek a számára ezt a kódexet: Erhart gros kartheuser zu nürnberg am frawn Margret Mendlen witwen daselbens. hie entten sich die gesprecht der mendlenpuch. Alleluja. MENDELEK régi patricius család volt Nürnbergben. MARQUARD MENDEL, Margaretha férje, 1381. február 16-án karthausi kolostort alapított. Ő maga sokat utazott, idegenben érte a halál is, Velencében, 1385-ben. Lehet, hogy özvegye belépett a domonkos apácák közé (1442-ben), és ő az, aki később, 1472-ben Freiburgban, mint priorissza hal meg.³ Ezt a feltevést éppen a debreceni kódexek nürnbergi eredetére visszavezethető 17 kódexe támogatja, amelyek közül, mint később látni fogjuk, nem egy, svájci kapcsolatokat árul el. A kézirat szerzője pedig ERHART GROSZ karthausi szerzetes, aki 77 beszélgetésből, egy előszó és utóhangból szötte össze munkáját. Jómaga különben rokonságban volt MARGARETHA MENDELLEL, lelki vigasznak szánta munkáját, a karthausiak egykori jótevője feleségének. A *Witwenbuch*ot 1446-ban készítette el, nemsokára ezután, 1450-ben meghalt.⁴

A könyv debreceni jelenléte hangos bizonyíték arra, hogy ugyanahhoz a lelki közösséghez tartozott, ahonnet a dominikánus kódexek származtak, a *nürnbergi Szent Katalin-kolostor*hoz. Ennek a zárdának az életét, történetét kell közelebbről megvizsgálunk, mert hisz ebben a könyvtárban őrizték, ebben a környezetben írták és másolták a debreceni liturgikus kódexek fentebb

² Wittwenbuch oder Gespräche einer Wittwe mit einem Carthäuser. XV. sz. 183 számozatlan lap, 20×14 cm, egykorú borjúbőrkötés. VARGHA ZS. A debreceni ref. főiskola nagykönyvtára írásban és képben. I—II. Debrecen, 1934, I. 19. no. 5.

³ REICKE E. Geschichte der Reichsstadt Nürnberg. Nürnberg, 1896, 286. l.

⁴ A kódexet RICHARD HUSS úttörő ismertetése alapján: Berichte d. Berl. Akad. über die wissenschaftlichen Untersuchungen. Sitz. v. 26. Jan. 1922 u. v. 28. Jan. 1926, DIENES ÉVA adta ki. GROS ERHART: Das Witwenbuch. Hrsg. u. mit Einleitung versehen v. ÉVA DIENES. Debrecen, 1. Teil, 1936. 2. Teil Hrsg. mit Wörterbuch v. IRÉN LUGOSSY, 1941.

ismertetett összefüggő csoportját. A debreceni anyag alapján egész más, frissebb, tevékenyebb színben tűnik fel a nürnbergi klostrom, amelynek, bátran mondhatjuk, legszebb könyveit Debrecenben őrzik.

Nürnberg régóta kedvelt fészke volt a dominikánus rendnek. Az első férfi-kolostort 1248-ban kezdték építeni, 1271-ben a templomot, 1288-ban a kolostort fejezték be. 1277—1284-ig hat nagy rendi káptalant tartottak itt, ahol a rend legnagyobb tanárai és tudósai is megfordultak. Az apácák klostromának alapköve a XIII. századba nyúlik vissza. A városban lakó beginák átvették Szent Domonkos szabályait és Szent Katalin konventjét alakították meg. A XIV. sz. vége felé a fegyelem kezdett meglazulni, 1428-ban szigorú klauzurát vezettek be. A reformot a rend generálisa, BARTHOLOMEUS TEXERIUS, NICOLAUS NOTEL provinciális, a nürnbergi férfikolostor priorjának, JOHANNES NIDERnek segítségével vitte végbe. A friss és egészséges rendi szellem kialakítására tíz nővért helyeztek át Ensisheim mellől Schönensteinbachból, Elsászból GERTRÚD GWICHTMACHERIN perjelnnővel az élen. Több mint negyven éven át vezette a kolostort (1428—1469). A debreceni kéziratok nagy többségét rendi kormányzása alatt írták. A nürnbergi apácakolostor lassanként a misztikus gondolat tápláló talaja, kisugárzó fókusza lett. Szellemi légkörét lelkes eszmékkel tölti be NIDER, HEROLT és MÜLBERG. A kolostor tagjainak felvételekor a jámborságon kívül bizonyos értelmet, ügyességet, mondhatnám, tehetséget is megkívántak. MARGARETHA RIGLERINT 1431-ben elbocsátják *propter defectum discendi*.⁵ Az új priorissa a könyvtárat újra rendeztette, katalógust íratott, a kéziratok írására nagy gondot fordított. Az elzászi apácák áttelepítésével a francia hatás ismét jogot kért magának, ezért talá-lunk debreceni kódexeinkben a liturgikus sajtóságokon kívül (febr. 6. Vedasti et Amandi; febr. 21. Germani; Jul. 30. Abdon et Sennen) annyi francia hatásra mutató paleográfiai sajtóságokat. A nürnbergi dominikánus zárda könyveinek nagy részét magában a Szent Katalin-kolostorban írták. Sokszor azonban éppen a legértékesebb példányokat mint hozományt hozták az apácajelöltek magukkal. Nincs kizárva, hogy az elzászi áttelepített apácák

⁵ JOSTES FRANZ: Meister Eckhart und seine Jünger, Friburgi Helvetiorum, 1895, XVIII—XXI. I.

birtokában szép számmal voltak liturgikus könyvek. A könyvtár középkori katalógusát JOSTES⁶ közölte, de a debreceni könyvtár kézíratait nem találjuk benne.

A kéziratok zöme a XIV—XV. századból való. A régebbi kéziratok esetleg valamelyik idegen (svájci) zárdából kerültek Nürnbergbe. Az R. 516, téli beosztású Pars Hyemalis breviárium-ban nem találjuk az 1323-ban szenttéavatott Szent Tamás ünnepét, nincs kizárva tehát, hogy a kódex a XIV. sz. elején készülhetett. Határozott évszámot találunk az R. 452, dominikánus breviáriumban, amelyet 1465-ben másoltak.⁷ A kódexek keletkezése és iratása idején, Nürnberg a szellemi nagyságok találkozóhelye volt. Ebben az időben tartózkodik itt a híres csillagász, REGIOMONTANUS (1471—75), ALBRECHT DÜRER (1481—1542) és VEIT STOSZ (1447—1533).

A debreceni kéziratok nürnbergi csoportja kétségtelen nagy jelentőségű a nürnbergi miniatúrfestészet általános fejlődésének megrajzolásában. A dominikánus miniatúrfestészet részletkutatója, KARL FISCHER a nálunk őrzött 17 kódexből egyet sem ismert,⁸ pedig a nürnbergi dominikánus kolostorok művészi életének értéke csak a debreceni kéziratok miniatúreinek tüzetes vizsgálatával válik teljessé. Alábbiakban nem térek ki e miniatúrok részletes leírására és összehasonlítására, csak jelezni szeretném tárgyukat és a nürnbergi miniatúrfestészet fejlődése szempontjából való jelentőségüket.

R. 451 dominikánus breviárium egynéhány miniatúrje kezdetleges kidolgozása, a keresztény élet nagy misztériumait örökíti meg. Föltámadás f. 7; Mennybemenetel f. 18; Szentlélek eljövetele f. 21 v.; Szentháromság, az Atyaisten tartja a fölfeszített Krisztust, két angyal a szenvedés eszközeivel f. 24 v.; Angyali üdvözlét, az örvendetes hírt vivő angyalnak kezében írás, rajta Ave Maria gracia p.; Szent Ambrus 83 v. Ezenkívül több szép iniciálét találunk elszórva előszeretettel geometriai vonalakkól

⁶ JOSTES FRANZ: O. c.

⁷ Dominikánus Breviárium, 1465. Férfi szerzet számára készült pars aestivalis. Számozatlan lapok (401), 310 × 210. Több kéz írása, kék piros kezdőbetűk. Barátkötés, kapsokkal. VARGHA ZS. tévesen mondja missálénak. I. 19; no. 7.

⁸ FISCHER KARL: Die Buchmalerei in den beiden Dominikanerklostern Nürnbergs. Nürnberg, 1928.

alakult kiképzésben. R. 515 *Dominikánus apácák számára készült XV. századi breviárium*, elején f. 7, indákkal és levelekkel körülfutott oldalon Dávidot látjuk hárfával, iniciálénak kiképezve. A kódex másik, arany alapból kiemelkedő iniciáléja az angyali üdvözet f. 100 v. R. 602, *Dominikánus apácák XV. századi breviáriumának* a 7. f.-án indák, levélképződéssel díszített oldalon lévő angyali üdvözet a nürnbergi dominikánus miniatűr-festészet kedves alkotása (I. kép). Szent Andrást jellegzetes ikonográfiai jegyével az előzőhöz hasonló kiképzésű (f. 119) iniciálében lelhetjük fel. F. 179-en, valószínűleg több mártírt jelképezni akaró, befejezetlen miniatúrát találunk.

A legérdekesebb képek egyike a könyvtárnok svájci (bázeli?) eredetű kolostor liturgikus életéhez tartozó dominikánus breviárium belső bekötési borítólapján találjuk. R. 520, egy a fametszet hatását eláruló technikával készült tollrajz a kis Jézust karján tartó, félholdon álló Boldogságos szűz (Vierge allaitante). Az egész úgy hat, mintha valamely ex libris volna, amely a könyv belső tábláján a kolostor jogos tulajdonát hirdetné. A képen a fametszet-utánzás ellenére kedves báj omlik el, s érdekes volna a miniatúrát DÜRER metszeteivel alaposabban összevetni (II. kép).

A kódexekben igen gyakori az iniciálékból kifutó kék és piros filigrán, R. 464, *Dominikánus apácák számára készült téli breviáriumban* a piros-kék mellett már a rózsaszínű is megjelenik. A lap alján és felső szélén levéldísz is előtűnik. A betűk belsejében sűrű a drolatikus állatok, figurák és mulatságos jeleket ábrázolása, hasonlóak a nürnbergi dominikánus *Scriptorium* legrégebbi termékeihez.⁹ R. 456, 461; 462. A későbbi kéziratokban a zöld szín is előbukkan.

R. 515. A liturgikus kódexek nagy részében kétféle betűtípust találunk: a responsoriumok hol kisebbek, hol vékonyabbak, pl. R. 456, R. 515; az „m“ az R. 516 *Breviárium* folyó szövegében 4 mm, a vers és responsoriumban 2½ mm. A korrektor munkájának nyomát a legtöbb kódexben megfigyelhetjük. A nürnbergi dominikánus klostrom scriptoriumában a kéziratokat gondosan átnézték. R. 522, imitt-amott német nyelvű utasításokat olvashatunk, pl. 31 v.-on: Schribe.

⁹ K. FISCHER: O. c. Elsőszámú műmelléklet. Abb. 1.

RAYMOND DE CAPUA által elindított és 1396 körül véghezvitt reform, mint annyi más kolostor életében, úgy Nürnbergben is egészséges művészi élet fejlődését indította meg. A kezdetleges iniciálék helyét művészi kidolgozású miniatúrák foglalják el, s 1430 körül már egy kiváló illuminatorukkal, KONRÁD WYSER-rel dicsekedhetnek.

A nürnbergi miniatúrfestészettel aránylag kevesen foglalkoztak. TH. RASPE értekezésén kívül¹⁰ K. FISCHER értekezése öleli fel a nürnbergi dominikánus étellel kapcsolatos miniatúrfestészet virágkorát, a XV. századot. Mindkét kolostor kivette részét a művészi munka elvégzésében, s a férfi és női rend egymást kiegészítő érdemét nehezen lehetne elválasztani egymástól.

A klastrom könyvtárának a XIV. században, a XV. sz. elején inkább francia eredetű és stílusú kéziratai voltak. Ez a tény, a dominikánusok igen erős párizsi kapcsolatait figyelembe véve, könnyen meg is magyarázható. A párizsi egyetemen tanult dominikánus másolók kezén keresztül érvényesülő francia hatást árulja el pl. a debreceni könyvtár R. 462. sz. breviáriuma, amely, úgy látszik, a könyvtár legrégebb anyagához tartozott. A cinóberpiros és párizsi kobalt-kék színek alkalmazása francia műhelyben szerzett gyakorlatot árul el, az iniciálékba beleszótt drolatikus állatok, torzképek jellegzetes alkalmazásával egyetemben, amelyekből a XIV. sz. egyetemi életének még a következő század elején is kísértő víg humora csendül ki. Ebbe a csoportba tartozik R. 463, és emberi arcokat drolatikus felfogásban ábrázoló R. 519. A párizsi egyetem könyvdíszítő stílusának legközvetlenebb hatását az R. 455, férfiszervezetek számára készült breviárium mutatja, hol a kék és piros kapitálokat a lapszélen végigfutó piros és kék filigránok kísérik. A betűkbe szőtt drolerie-k, az iniciále előtt J-alakú filigránok, a még mindig erős francia hatás alatt álló művész kezére vallanak (III. kép).

A nürnbergi miniatúrfestészetnek, a fametszet hatása alá került irányának is van képviselője Debrecenben.

R. 520 a kis Jézust tápláló Szent Szület ábrázoló tollrajz reliefszerűen adja vissza a redősesét, de a kemény vonalak ellenére az arcon mégis szelíd báj omlik el. Ez a technika a miniatúrfestészetet is hatalmába kerítette, amint azt a nürnbergi iskolához

¹⁰ TH. RASPE: Die Nürnberger Miniaturmalerei bis 1515. Strassburg, 1905.

tartozó NICOLAUS DE LYRA postilláit tartalmazó egyik hazai kódexünkön jól megfigyelhetjük.¹¹

1470 felé a dominikánus zárda illuminátori tevékenysége lankad, megjelenik az első nyomtatott könyv Nürnbergben, az illuminátorokat már a könyvnyomtatók, ANTON KOBERGEREK foglalkoztatják, s a fáradságos erővel készült kéziratok a mult gyönyörűséges példányai maradnak, utánzásra ösztökélő hatás nélkül.

A másolók bejegyzései között kedves expliciteket találunk, a „Szüvem, lölköm, virágom, cinigém, aranyom, gombom, ágam levelém“ *Weszprémy-kódex* bejegyzéséhez¹² hasonlóan a R. 463. sz. kódexben, STRÓBEL JÁNOS másoló szívéből fakad fel a sóhaj: „Desiderio plena mea Helena, Ora pro Joanne Strobel.“

A nürnbergi dominikánus scriptorium másolóinak száma a debreceni kéziratok átvizsgálása után két névvel gazdagodik. Valószínű azonban, hogy a kéziratok nagyobb részét azok írták és másolták, kiknek munkáit a nürnbergi és más német könyvtárok őrzik. Így KONRÁD STARCK a XV. század közepének másolója, a miniatúrfestészet terén pedig MARGARETHA KARTEUSERIN, ki különösen liturgikus könyvek másolásában és díszítésében tűnt ki, 1452-ben egy missálé téli részén, 1463-ban nyári részén, 1458 és 1470 között nyolc antifonáriumon dolgozott, épp abban az időben tehát, amidőn a debreceni kéziratok nagy része íródott.

A középkori miniatúrfestők, illuminátorok nevei legritkább esetben maradtak ránk. A nürnbergi Szent Katalin-klastrom híres illuminátorának, BARBARA GEWICHTMACHERIN nevét, a férfikolostor neves könyvkötője, kiről alábbiakban még szó lesz, KONRÁD FORSTER őrizte meg számunkra egy breviárium bekötési könyvtábláján.¹³ Szokása szerint betűkkel díszítette a breviárium tábláját s a Katalin-kolostor jelzett szerkönyvére a következő szöveget préselte be: *Lectionarius iste scriptus est per sororem Margaretham Karteuserin et illuminatus per Barbaram Gwichtmache-*

¹¹ Bp. Egyet. Könyvtár, Cod. Lat. 94. BERKOVITS ILONA: A budapesti egyetemi könyvtár festett kéziratának egy csoportja. Budapest, 1932, 12—13. l. (MKszle 1931.)

¹² HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931, 142 l.

¹³ Jelenleg Leipzig, Deutsches Museum für Buch und Schrift Kl. I. 42. Bd. I. L. FISCHER K. o. c. 60—70. l.

rin monasterii sanctae Catherinae in Nuremberg, deo gracias. BARBARA GEWICHTMACHERIN dominikánus apáca volt, a Szent Katalin-klastromban, akárcsak MARGARETHA KARTEUSERIN. Nincs kizárva, hogy rokona volt az első priorisszának, GERTRUD GEWICHTMACHERINNak, ki a szellemi fellendülést elősegítő rendi reform következtében került a nürnbergi kolostor élére. A Lipszében őrzött breviáriummal való összehasonlítás, sőt FISCHER által közölt reprodukcióval való összevetés után is¹⁴ keze nyoma kétségtelenül fellelhető lesz a debreceni anyagban. BARBARA GEWICHTMACHERIN 1491. augusztus 12-én halt meg Nürnbergben, tehát aránylag elég hosszú ideig dolgozhatott a dominikánus apácák scriptoriumában.

A férfikolostor számára másolt PETRUS HOLTZMANN, ki 1465 Szent Mihály vigiliáján fejezi be az R. 452, Dominikánus breviáriumot, JOHANNES STROBEL a XV. sz. közepe táján R. 463, dominikánus breviáriumba írja be a fent idézett kedves latin mondatot. Nincs kizárva, hogy laikus volt (ezt csak az Obituáriumok átvizsgálása után dönthetnők el), de ezen sem kell csodálkozni, mert a dominikánus rend szervezeti szabálya szívesebben vette, ha férfitagjai inkább tanulnak, mint másolnak.¹⁵

A debreceni kéziratok a latin hivatalos liturgikus szöveg mellett igen gyakorn német nyelvű rubrumokat és előírásokat tartalmaznak, akárcsak a magyar breviáriumok és szerkönyvek, pl. a szombathelyi *premontrei antifonáléban* Szent Lászlóról; „Zent Laczlo kÿrlnak mÿseje ob iusti kyrie conctipotens“ (54 f.), bizonyos utasítások, „ezt más kÿnlbe keres“ (f. 16), „Laudes megh vagÿon yrwan nagy kÿmbe (f. 8).¹⁶ Jelzi, mit, mikor kell mondani: R. 452, fo. 371, an dem mitwochen zu der vesper...; R. 464, fo. 119. Und darnach die schwestern in der kor sollend singen Xpe leison...; ugyanilyen utasításokat találunk R. 515; R. 518; R. 519-ben. Az R. 602 a venia tevés, a hibák bevallásának módját közli németül, fo. 118 v. So man die disciplin nimpt. Der convent spricht Confiteor. Die wachnerin Misereatur vri... etc.

¹⁴ FISCHER K.: O. c. Abb. 27.

¹⁵ WALZ ANGELUS: Vom Buchwesen im Predigerorden bis zum Jahre 1280. Beitr. z. Gesch. d. Phil. u. Theol. d. M. A. Suppl. B. III, I., Münster i. W. 1935, 118. l.

¹⁶ GÁBRIEL A.: Breviárium típusú kódexek. Budapest, 1934, 33. l.

*Psalterium. XIII. század Krisztus az Olajfák hegyén.
Debrecen, R. 517. f. 26 v.*

In festo sc̄i trinitatis ad us
 sc̄i ps̄i a
 Beata
 & b̄n̄dic
 ta & gl̄ia
 sa trinitas
 pater &
 filius &
 sp̄s sc̄i
 laus laus ps̄i laudate p̄ni cap̄
 Alacito diuinaru
 sapie & sc̄ie ter. q̄m i
 sp̄h̄eribilia s̄nt uiridina
 eius: & inuestigabiles me
 eius. h̄ bonor: p̄m̄p̄i
Ad glo sc̄i trinitas par

sc̄i sc̄i sp̄i. laudem & laus exal
 tem: eni i sc̄i ad us a Gr̄as
 ubi d̄s gr̄as t̄ uera una tri
 tas una & sim̄a deitas sc̄a &
 m̄ps̄ ōm̄ una unitas
 sempit̄e. d̄s q̄ dedit
 fam̄lis n̄is i sc̄ellione ū
 fidei. et̄ne trinitatis gl̄iam
 agnosce: & i pot̄na maie
 statis adorare unitate: q̄s
 ut eunde fidei firmitate
 ab oibz semp̄ m̄uam̄ ad
 uis: p̄ ad d̄pl̄ an̄ sc̄i ps̄
 uisere p̄ Cū inuocare n̄i c̄is
 ad n̄i an̄ & alia nos inuit

*Dominikánus breviárium. (Svájc.) XV. század eleje. Debrecen, R. 520.
Bekötési tábla b. XV. század második fele.*

Dominicus in adue
tu domi sabbo. p
ter. Ad us a. Se
uedes us. Apin.
Et dies ve. Sap
nuit. Dicit dñs:
7 suscitabo ta
und germe iusti:

7 regnabit rex 7 sapiens erit: 7 faciet
iudiciu 7 iusticia: ita: Do. Diss.

Quiditor alme syder eter vpr
na lux ardeni xpc receptor
omni exaudi pces suppliciu. Qui con
toles iteru mortis pure scdm saluasti
mudu languidu tonas reis remedu
Tergere mudi vespe uti spos de tha
lamo egressus honestissia ugis mris
clausula. Qui fori potencie gau
curuat oia celestia trestia fatet nutu
stonta. O c depram agie veture iude

Dominikánus apácák számára készült breviárium. XV. század közepe.
Debrecen, 602. f. 7. — Angyali üdvözllet.

A kódexeknek nemcsak belső tartalma, liturgikus sajátossága mutat Nürnberg felé, hanem külső köntösük, bekötési táblájuk is. A nürnbergi kódexek egy csoportját sajátos borpiros színbe játszó kötésükről ismerhetjük fel. R. 455; R. 462; R. 516, R. 518; R. 519; R. 522. A kölni stílus befolyása erősen érvényesül R. 463, sőt R. 462 és R. 516-ban is, a sas és liliom váltakozó figurájában.¹⁷ Sajátos rajnai kötéssel pedig az R. 461 mutat rokonságot, úgyhogy a nürnbergi kolostornak Bazel felé észlelt kapcsolatai a bekötés révén is mind határozottabb bizonyosságot öltenek. A debreceni kéziratok jelentősége kötéstábla szempontjából is csak nő, ha meggondoljuk, hogy közöttük a XV. század egyik legnagyobb könyvkötőjének, FORSTER KONRÁDNak kezemunkáját találjuk. FORSTER KONRÁD a nürnbergi klostrom szerzetese volt, 1434, 1435, 1438-ban ugyanitt sekrestyés, jámbor foglalkozása azonban nem akadályozta meg, hogy mesterségének, a könyvkötésnek éljen. 1433-ban már beköti kolostorának a XIV. században írt, és időközben megrongált köteteit. Sajátságos díszítő módszerével a könyvnyomtatás előfutárjai közé kell számítanunk. A kötéstáblára bélyegzőnyomatként szalagdíszszerűen betűket préselt; a több, egymás mellé lenyomtatott bélyegző folytán tehát összefüggő szöveget kapott. FORSTER körülbelül 70 könyv kötését készítette részint maga, részint testvére, JÁNOS subprior, részint munkatársai, PETER HANSEN, JOHANN EYSTETER, WILHELM KING, JOHANN WIRSING segítségével, kikkel a Szent Katalin és a heilsbronnai zárda számára dolgozott. Utolsó kötését 1459-ben fejezhette be, ekkor már élete alkonyán volt, a hatvanadik évét taposta. Kötései szétszóródtak, Nürnberg, Erlangen, Lipcse, Bazel, Würzburgba vetődtek, a sors különös szeszélye folytán Debrecenbe is került egy. Az R. 453, a prágai Keresztesek számára készült breviárium tábláján, mely később Nürnbergbe vetődött, ezt olvassuk: Anno (MCCCCXXXVIII) | do | uuard | ich | gepunden von | bruder | Conrad | Forster | prediger ordens | zu | Nuremberg. A kódex hátlapján a könyv tulajdonosát betűzhetjük ki. Dysz brevier ist . . . in dem Closter zu San . . . Catheryn.¹⁸

¹⁷ A. SCHMIDT: Bucheinbände aus dem XIV—XIX. Jahrhundert in der Landesbibl. zu Darmstadt. Leipzig, 1921. Taf. VIII., IX., X.

¹⁸ SALÁNKI JÓZSEF: Forster-kötések Debrecenben. Magyar Grafika, 1932. XIII. 31—34. l. FISCHER K.: o. c. 15. 70. l.

A nürnbergi kolostornak szorosabb kapcsolatait állapíthatjuk meg Bázellel. Könyvtárunkban nem egy könyvet találunk Bern, Bazel, Zürich szellemi világából. Régi katalógusuk említést tesz egy könyvről, amelyet JOHANNES NYDER íratott le részükre Bázelen.¹⁹ Könyvkölcsönzés nagyon gyakori volt a svájci és nürnbergi klastromok között.²⁰ A debreceni kéziratok között is felcsillan e meleg barátság szikrája. A bázeli férfi dominikánus zárdából került ki az R. 520, *Breviarium plenum*, XIV—XV. századbeli teljes breviárium szövege. A francia eredetű szentek egész sorával találkozunk, febr. 6. Vedasti et Amandi; febr. 21. Germani; Jul. 30. Abdon és Sennen; oct. 16. Szent Gall apát, ezenkívül pedig október 11-re a kalendáriumba ezt a sokat eláruló bejegyzést találjuk a templomszentelés évfordulójára: *Dedicatio majoris ecclesie Basiliensis*.

A bázeli szellemi élet mellett azonban a prágai egyetem környezetének hatását is szépen visszatükrözi a nürnbergi eredetű kódexcsoportunk. Az egyetem alapításával számos olasz és francia tanár költözött Prágába, így a tanulók a német-szláv mellett francia-olasz befolyásnak is ki voltak téve. A prágai hatás inkább az iniciálék kidolgozásában jelentkezik, a lapszéleken színpompás fleuronée-k, arany gyümölcsfürtök, akanthuszvirágok bontakoznak ki. (R. 515, R. 602.) Alább látni fogjuk, hogy a prágai keresztetek breviáriuma is Nürnbergbe került, (R. 453), itt kötötte be a híres dominikánus könyvkötő FORSTER KONRÁD, tehát a Nürnberg-Prága kapcsolatnak egy kézzelfogható emlékével állunk szemben.

A könyvek sorsa a dominikánus apácák hányatott életével volt összekötve. Az első priorissza GERTRUD GEWICHTMACHER (1428—1469) alatt fellendült könyvkultúrára súlyos csapást mért a reformáció következtében beállt változás. A mozgalmas élet lassan zsibbadni kezdett, a nürnbergi magisztrátus JOHANN SCHWANHÄUSER személyében prédikátort kényszerített rájuk, és megtiltotta, hogy noviciusokat vegyenek föl. A nővérek száma tizenkettőre

¹⁹ JOSTES: O. c. 133. Item ein puch, das helt in im die XXIII. colacion der heiligen altveter, die uns unser erwirdiger vater, maister Johannes Nyder liesz schriben zu Pasel.

²⁰ KELCHNER E.: Eine Bibliotheksordnung aus dem Jahre 1259. Ein Beitrag zum Bibliothekswesen des Mittelalters. Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 1884. 307—313.

csappant le, a legtöbbször már hetvenen túl volt. A bambergi kolostor a tilalom ellenére mégis négy noviciust küldött, köztük KORDULA KNORRT, a későbbi priorisszát, utolsót ebben a hivatalban, ki 1596. június 26-án, (mások szerint 1595. jan. 25-én) halt meg.²¹ Nevét egy debreceni breviárium is megörökítette az R. 462, amelynek bekötési tábláján ezt olvashatjuk Dasz buch hat unsz geschinckt die Ew. fraw priorin | Cordula Knerren zu Nürnberg, 1589. den 24 ápril.

A nürnbergi apácakolostor 1596-ban a városi tanács birtokába ment²² át, a szomorú sorsfordulatot egyedül MARGARETHA BINDER élte át, ki végül is a bambergi klarisszák klostromába vonult vissza. A nürnbergi apácákkal könyvcsereszonyban lehetett KUNGUND ORTLIBIN, (ORTLIBIN KUNIGUNDA), ki az R. 456 breviáriumot kérte kolostora számára. Disz puch gehort in dz closter zu S. Kathrein in nirmberg und ist der Erwirdigen mutter priorin Kungund Ortlibin verlihen ir lebtag darnach sol es dem obgemelten closter wider werden. CORDULA KNERREN, KUNGUND ORTLIBIN két név, amelyet a debreceni kéziratok őriztek meg számunkra a dominikánus apácaélet színes forgatagából.

Ami a kolostor könyveit illeti, azok a nürnbergi tanács birtokába mennek át, majd innen a városi könyvtárba kerültek. Nem egy kolostori könyv azonban Altdorfba is eljuthatott, amelynek főiskoláját 1576-ban alapították.²³ Az altdorfi akadémia 1578-ban nyílt meg, és 1622-ben emelték egyetemi rangra, amelyet magyar diákok is nagy számmal látogattak.

*

A legfontosabb kérdés lenne, hogy kerültek ezek a kódexek Magyarországra? A terminus a quo, amelytől hozzánk jöhettek 1589, mert ekkor az R. 462-breviáriumba még bejegyzik CORDULA KNERREN priorissza ajándékozását. Sajnos semmi közelebbi adat egyenlőre nem került elő, amely a provenienciára vonatkozólag felvilágosítással szolgálna, mert úgy látszik minden felvilágosítással szolgáló adatot kiteptek, mint az R. 516 esetében. Közbevetőleg és inkább csak érdekességnek említtem meg, hogy RÓMER FLÓ-

²¹ WEBER: Kirchenlexikon ?IX. 571. l.

²² REICKE E.: O. c. 822.

²³ WERNER—SCHMIDT—HERRLING: Die Bibliotheken der Universität Altdorf. Leipzig, 1937, 8—9. l.

RIS utazása közben Nürnbergben, valamelyik antikváriusnál a kassai dominikánus zárdából származó kódexre bukkant. Ki tudja nincs-e e két vándorlás között valamilyen összefüggés?²⁴ A kódexek a XVIII. század végén egy híres debreceni műgyűjtő, KAZAY SÁMUEL patikárus birtokában voltak. Ellenállhatatlan szenvedéllyel vásárolta össze a régi könyveket, érmekeket és ritkaságokat. 1711-ben született Dunántúl és már mint debreceni polgár sokat járt külföldön. OTTO FREDERICUS LIRES nevű kereskedővel 1739 táján bejárta Olaszországot, Firenzét, Mantuát, Sienát, állítólag Bajorországba is eljutott. Arról, hogy Nürnbergben járt volna, nincs bizonyítékunk. „Experientianak és curiositasnak okáért“ ment külföldre. Piac-utcai patikájában, a mai Svetics-bérház helyén, gyakran fordultak meg főnemesek és megcsodálták „auctoroknak összeszerzésében való nagy gondosságát“. Kéziratgyűjteménye alkotja ma a *Collectio Kazayana*-t. Jómaga barátságos és meleg kapcsolatot tartott egyházi férfiakkal, ennek tulajdonítható, hogy az általa készített katalógus, úgy ahogy, helyes felsoroláson alapul. CHERNY JÁNOS patikus provizora emlegette róla, hogy „Kazay uram senkihez nem jár, sem magát mutatni, sem ebédre, mindazonáltal a páter franciskánusok magukhoz olykor elvezetik“.²⁵

Egyik magyar nyelvi nyelvemlékünkkel, a *Debreceni kódex*-xel kapcsolatban fennmaradt levélváltása igazolja, hogy kódexeit és régi könyveit igyekezett identifikálni. Pater BLAHO VINCE ferenc-
rendi szerzetes 1781-ben a debreceni kódexről ad felvilágosításokat, egyúttal csodálkozott, hogy Debrecenben, ahol valamikor a franciskánusoknak házuk is volt, nem maradt fenn több ferenc-
rendi kézirat.²⁶ Gyűjtemények megszerzéséért TELEKI JÓZSEF, SZÉCHÉNYI FERENC gróf és JANKOVICH MIKLÓS egyaránt versengett, még JANKOVICH MIKLÓS kecsegtethette magát legtöbb reménnyel. KAZAY gyűjteményét először neki akarta eladni. 1795. október 27-én találkoztak első ízben, és 2500 forintban egyeztek meg. Az apai ióváhagyás azonban nem érkezett meg, így JANKOVICH nem tudta megszerezni a gyűjteményt. Kérdés azonban, hogy

²⁴ Nürnbergi kódexek. Századok, 1870, 352. l.

²⁵ ZOLTAI L.: Újabb adalékok a könyv-, régiség-, éremgyűjtő debreceni patikárius nemes Kazay Sámuel élettörténetéhez. Magyar Gyógyszerészet-tudományi Társ. Ért. 1931. 211—224.

²⁶ NAGY G.: A Debreceni Reformátum kollegium könyvtárában lévő régi magyar kéziratról. Tudományos Gyűjtemény, VII. köt. (1836) 102. l.

JANKOVICH MIKLÓSNak hosszas alkudozás után mégis nem sikerült-e valamilyen kéziratot megkaparintania. A KAZAY birtokában levő nürnbergi dominikánus zárda könyveihez hasonló liturgikus szerkönyvet találunk JANKOVICH gyűjteményében is, amely innen a Nemzeti Múzeum könyvtárába jutott. Így tehát a nürnbergi dominikánus zárda könyvtára újabb Magyarországon levő példánnyal gazdagodik. A kézirat a Nemz. Múz.-ban Cod. Lat. 207, Orationale, amolyan Livre d'heures, Stundenbuch-féle imádságos könyv.²⁷ Ami a tulajdonost illeti, a kódexben a debreceni példányokhoz hasonló beírást találunk: Disz puchlein gehort In das closter zu sant Kathrein prediger orden In Nur, tehát kétségen kívül a nürnbergi dominikánusoké volt. Érdekes, mintha ez a kódex igazítana el bennünket a nürnbergi kéziratcsoport vándorlását illetőleg. A belső fedőlapján 1717-ből származó altdorfi bejegyzést találunk. Nagyon valószínű, amint ez, úgy a többi is 1717 után került Magyarországra, akár a künn tanuló református ifjak hozták haza, akár KAZAY vásárolta fel őket.

KAZAY Collectiójának leltára a Nemzeti Múzeumban is megvan, amelyben a kódexekre vonatkozólag érdekes magyarázatokat is találunk. Ezekből megállapíthatjuk, hogy a birtokában levő kéziratok nem mindegyike került a debreceni könyvtár birtokába.²⁸ A kéziratok katalógust tüzetesebben össze kellene vetni a ma meglevő anyaggal, hogy lássuk pl. mi volt az az 1494. sz. r. jelzésű kézirat, amelyben az apátnók neveit sorolják fel? Valószínűleg obituarium, így rendkívül értékes művelődéstörténeti adatokat tartalmazó könyv. Nagyon lelkesedik KAZAY no. 1689. e. jelzésű *Breviarium Mstum Ordinis Sancti Augustini*ért. „Omnium meorum librorum lithurgicorum hoc est breviariarum elegantissimum quod totum et completissimum est.“ KAZAY SÁMUEL végül is gyűjteményét a Debreceni Kollégiumra hagyta. A híres műgyűjtő adóssága rendezésének fejében vásárolta meg a Consistorium 1797-ben. KAZAY 87 éves korában halt meg. Így kerültek a kéziratok mai lelőhelyükre a Debreceni Református Kollégium Kézirattárába.²⁹

²⁷ BARTONIEK E.: Codices Latini Medii Aevi. Budapest, 1940, no. 207.

²⁸ Nemz. Múz. Kézirat Fol. Lat. 11. L. GRÜNN A.: Kazay Sámuel éremgyűjteménye. Num. Közl. 1903 (II) 5—7. l.

²⁹ ZOLTAI L.: A debreceni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény. Numizmatikai Közlemények 1915. (137—143.)

II. Vegyes eredetű liturgikus kódexek.

A debreceni könyvtár kéziratainak másik része nagyjából szintén KAZAY gyűjteményéből való, de ezeket már nem sorolhatjuk a nürnbergi dominikánus zárda szorosan vett liturgikus kódexei közé. Legközelebb áll a Szent Katalin-kolostorhoz a *prágai keresztesek breviáriuma*, amelyet a dominikánus zárda szerzett meg, és itt köttették be FORSTER KONRÁDDAL. A *Breviarium fratrum Cruciferorum*³⁰ kalendáriummal kezdődik. Jan. 28. Oct. Agnetis, másik kéz: Karoli imper. IX. l.; Márc. 4. Transl. S. Wenceslai, Dup; Márc. 9. Cirilli et Methodi IX. l.; Máj. 2. Transl. S. Elizabeth; Jun. 26. *Ladislai Regis et confess.*, amelyet egy másik kéz kihúzott. Sept. 5. Anniv. familiarum, benefact. Ord. Nri; Okt. 1. Remigii, Dedicatio eccl. Pragensis.

A kódexet tehát minden kétséget kizárólag Prágában használták, a keresztesek házában, kik különös tisztelettel emlegették a magyar királyi dinasztiából származó Boldog Ágnest. III. Béla lánya Constancia, Przémisl-I. Ottokár cseh királyhoz ment nőül. Házasságukból született Ágnes, kinek Szent Erzsébet, II. Endre lánya unokatestvére volt.³¹ A breviárium litániában, imádságai-ban szívesen és sokszor emlegeti Szent Adalbert, Vencel, Vitus patronusokat, Szent Vencelt egyenesen „beati patri nostri Wen-

³⁰ R. 453. XIV. vége—XV. sz. 185 számozatlan l. Pergament, 30×20 cm, Prága.

³¹ Anno incarnationis dominice 1238 per sanctissimum patrem Gregorium papam nonum confirmatus est ordo fratrum cruciferorum [?] de regula Sancti Augustini quem fundavit adhuc in seculo existens Xpianissima virgo AGNES regali genita ex progenie patre videlicet *Przemislo* illustri rege Bohemorum, matre vero *Constancia*, sorore serenissimi principis domini ANDREE regis ungarie, patre sancte ELIZABETH, que tandem divina volente clemencia ordinem sancti Damiani ingressa in domo sancti Francisci in Praga Xpo desponsata XLVI annis sponso suo ibidem sedulum exhibebat, obsequium. Que etiam sponsi vestigia secuta, terreno carcere soluto de hujus vite exilio anno incarnationis ejusdem MCCLXXXI sexto nonas marci celum petivit regnatura cum Xpo cui laus et gloria ex tunc et nunc et in eternum. Notandum autem est quod fratres ordinis in prima sui creacione mansione fixa fruebantur ad sanctum petrum in Poržyecz similiter et etiam hospitale primum pro infirmis degentibus eāt ibidem constructum. Anno vero incarnationis dominice MCCXXXVII Translata est (dominicanorum?) fratrum mansio in domum sci Francisci in pede pontis Pragensis ubi fratres dominici ordinis xpo domino cottidie famulantur. Cod. Lat. R. 453. f. 8.

zeslai“-nak nevezi.³² A kódex a prágai dominikánusoktól kerülhetett Nürnbergbe.

A KAZAY-féle gyűjtemény legrégebb és a legszebb miniatűrökkel illusztrált kódexe az R. 517-es *Psalterium*.³³ *Beatus vir*-rel kezdődik, de nemsokára egy későbbi kéz beírja *Sancte Spiritus, doce nos quesumus, bonitatem, disciplinam, scienciam*. A psalteriumban különösen szép sorokat találunk az oltáriszentséggel kapcsolatban, többek között az *Adoro Te Devote*-nak egy régi szövegváltozatával állunk szemben, amely joggal keltheti fel külföldi tudósok figyelmét, akár DOM WILMART-ét, ki az *Adoro Te Devote* tradíciójáról klasszikus tanulmányt közölt.³⁴

A kódex litániájának szentjei a frank-vidékre mutatnak. f. 120. Kyliane, Ciriace, Mauricii, Dionisii, Gereon, Eustachii, Lamperte, Pantaleon, Albane, Godeharde, Remigi, Columbane, Galle, Gertrudis, Walpurgis.

A kódex miniatűrái gyönyörű kivitelűek, s külön tanulmányt érdemelnének. Egészoldalas miniatürt találunk f. 1. Az író, vagy másoló rövid tunikában pergament-szalaggal a kezében; f. 26. v. Krisztus az olajfák hegyén, alvó két apostola mellett, az angyal leszáll, hogy vigasztalja Krisztust; (IV. kép.) f. 36 király jogarral f. 47. Judás árulása; f. 73. Krisztus viszi a keresztet; f. 75. Keresztlevétel. Végül a feltámadás egész lapot betöltő miniatűrjára zárja be a sorozatot. A kódex kötése XVI. századi, kapcsolatokkal és támaszvassal ellátva. A kézirat alaposabb tanulmányozása művészettörténészeink érdekes feladata lesz. KAZAY katalógusában no. 1356. sz. alatt így írja le a reprodukált IV. képet: *Jesus genuflexus orat, duo discipuli ad latus dormiunt, angelus desuper volans consolatur eum, manus dextra e coelis*

³² R. 453. f. 163.

³³ *Psalterium*. XIII. sz. Perg. Papír; 94—101; 110—116; 123—124. Számozatlan lapok. Több kéz.

³⁴ DOM A. WILMART: *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen Age latin*. Paris, 1932. La tradition littéraire et textuelle de l'Adoro te devote. 361—414. Íme a magyar kódex szövege. f. 87 v. *Ecce salus mundi, verbum patris, ostia vera. Viva caro deitas, integra verus homo, Tu deus esurio, qui non sinis exteriorem. Te deus interior sumere possit homo. Transeat ad patris dextera xpi caro, cum quo disponit patris regna redemptor homo, Te veneranda caro xpi veneranter adoro. Corpus ave domini salus et reparatio mundi per te mundetur mens sensus purificetur, morbos averte pestes, piissime (?) crimina dele.*

apparens in volucrum cum Scriptura tenet simile ei quod pergit e sinistra Jesu Christi.³⁵

KAZAY katalógusában találjuk megemlítve az R. 603. bambergi egyházmegyében használt halotti zsolozsmát tartalmazó kódexet is, tehát ez is a *Collectio Kazayanából* került a Collegium könyvtárába. *Sequuntur breves vigilie mortuorum secundum chorum ecclesie Bambergensis*, XV. századi szabályos írással egykorú kötéssel. Valamelyik későbbi possesor nevét is megőrizte JOANNES FELIX KUELBRUNCK személyében.³⁶ Meg kell még említenünk az 1463-ból való *Stundenbuch-ot* R. 604.³⁷ és az ugyancsak hasonló szerkezetű R. 606. XV—XVI. századi kis zsolozsmakönyvet.

A máramarosszigeti Líceum letétjeként került a könyvtárba egy XIV. századi breviárium, no 167, amely különös tisztelettel üli meg Kylian, Braxedis, Henrik császár, Apollinár, Wenzel, Kálmán, Gál, Eusztách, Otmár, Szent Erzsébet ünnepét. F. 313-ra ezt jegyezte be: Sub anno dni MCCCCLXXXVIII completus est liber iste proxima feria VI. ante festum sancti Bartholomei apostoli per manus cujusdam scriptoris. A debreceni kéziratok sorát az Oratoriumban kiállított két XV. századi graduáléval fejezhetjük be.*

A kódexek rövid ismertetése elég volt, hogy a véletlen összedortá liturgikus könyvek között, a magyar szentek tiszteletét állapíthassuk meg. Szent Erzsébetet különös áhítattal ünnepelték Bázel környékén, hisz rajta kívül csak egy szent ünnepét jelölték piros betűvel. (R. 520.) Szent Lászlót a cseh keresztesek is felvették breviáriumuk kalendáriumába. Hiába, az Árpádok vére, III. Béla lánya Constanza, és unokája Ágnes, őseik hathatós tiszteletének öntudatos terjesztői voltak.

A debreceni liturgikus kéziratok fent ismertetett része érdekes kódexcsalád arcát árulja el. Akik eddig a nürnbergi domini-

³⁵ Nemz. Múz. Fol. Lat. 11. pag. 74 (38).

³⁶ A kódex miniaturái: Lélek tisztítóüzben, Krisztus fenségében, Noé bárkája, Dávid hárfával, Dávid és Góliát.

³⁷ Fac. sim. VARGHA Zs. I. m. II. 11. sz.

* Köszönetet mondok DR. LUKÁCS LÁSZLÓ könyvtárigazgató h. úrnak, kinek előzékenysége lehetővé tette a kódexekbe való tüzetes betekintést.

kánus kolostorok liturgikus és művészi életével foglalkoztak, sajnos, nem vették figyelembe a debreceni Kollégiumi Könyvtár patinás árkádai alatt meghúzódó anyagot. További kutatások majd a diplomatikus leírást hozzák magukkal és hazai dokumentáció alapján is fellebbentik középkori liturgikus életünk ismeretlen szépségeit.

GÁBRIEL ASZTRIK.